

Biblioteka
NASLIJEĐE

TIM *press*

Biblioteka

NASLIJEDE

Rob Riemen

Škola života

2. izdanje

Naslov izvornika

DE UNIVERSITEIT VAN HET LEVEN

© 2013 Nexus Instituut, Tilburg

© 2013 Rob Riemen

All rights reserved

© za hrvatsko izdanje:

TIM press, Zagreb

Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14;

E-mail: tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-8075-41-4

ROB RIEMEN

Škola života

2. izdanje

Razgovori s

Jordijem Savallom – Peterom Mayerom – Louisom Begleyjem – Fridom Mannom
Bernardom Haitinkom – Philippeom de Montebellom – Benedettom Craveri
Simonom Schamom – Avishajem Margalitom – princem el-Hasanom bin Talalom
Nurijom Schoenberg-Nono – Toddom Gitlinom – Antoniom Damasiom
Russellom Shermanom – Davidom Dubalom – Andréom Schiffrinom
Ismailom Serageldinom – Andreasom Landshoffom – Toonom Riemenom

S nizozemskoga prevela
Snježana Cimić

Zagreb, 2018.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Zahvaljujemo *Dutch Foundation for Literature*
na potpori objavljivanju ove knjige.

SADRŽAJ

Uvodna riječ zahvale	7
Rob Riemen: Škola života	9
Jordi Savall	13
Peter Mayer	25
Louis Begley	33
Frido Mann	39
Bernard Haitink	45
Philippe de Montebello	53
Benedetta Craveri	63
Simon Schama	75
Avishai Margalit	85
Princ el-Hasan bin Talal	95
Nuria Schoenberg-Nono	103
Todd Gitlin	113
Antonio Damasio	123
Russell Sherman	131
David Dubal	137
André Schiffrin	149
Ismail Serageldin	155
Andreas Landshoff	165
Toon Riemen	181
O autoru	189

Da, dragi moj, reče Goethe, sve se svodi na to. Čovjek mora prije svega *biti* nešto, kako bi bio u stanju napraviti nešto.

– Eckermann, *Razgovori s Goetheom*

Čovjek koji nije mogao učiniti da stvari idu dobro, mogao je makar ići. Mogao je prestati sklanjati se od života. Odbaciti rutinu. Živjeti pravu opasnost okolnosti. Bilo je to pitanje dostojanstva.

– William Least Heat-Moon, *Blue Highways. A Journey into America*
(*Plave autoceste. Putovanje u Ameriku*)

Nema strasti u igri na malo – u zadovoljavanju životom manjim od onoga koji si sposoban živjeti.

– Nelson Mandela

Školu života
posvećujem

Margriet
mojoj nerazdvojnoj družici na putu kroz školu života
i najboljoj prodavateljici knjiga u Europi

UVODNA RIJEČ ZAHVALE

Uz 65. izdanje mogega časopisa *Nexus* želim izraziti zahvalnost kolegama iz Nexusovog tima.

Kirsten Walgreen briljantna je žena s jedinstvenim obiljem talenata i golemom snagom volje. Nastanak i opstanak Instituta Nexus sve su samo ne samorazumljivi. Bez Kirsten Institut Nexus nikada ne bi ni nastao, niti se održao.

Ilja Hijink, barem po mom sudu, rođeni je osobni asistent koji se, uz toliko toga drugoga, uvijek pobrine da stignem ondje gdje moram biti u svijetu te da se opet vratim.

Fiona Schouten i Eveline van der Ham moje su neumorne istraživačice koje mi pomažu s mnogim dobrim zamislima. Eveline je transkribirala sve razgovore za *Školu života*, dok se Fiona pobrinula za velik dio prijevoda.

Marcel van den Boogert moj je izvršni urednik i savjetnik. Njegova je zasluga to što su sva *Nexusova* izdanja jednako čitka kao što su i dotjerana.

Sve ono što gore navedeni i niže potpisani ne učine (ili ne mogu učiniti), a što je ključno za poslovanje Instituta Nexus, na siguran i profesionalan način odrade Lucy Vugts i Vera de Laat.

Kolegice i kolege, zahvaljujem, *habe Dank!*

Rob Riemen
osnivač i glavni urednik Nexusa

ROB RIEMEN

Škola života

Još uvijek mi je pred očima moja majka dok s ponosnim osmijehom na umornome licu u zadnjoj godini svojega života odgovara na pitanje svojih unuka koji po prvi puta kreću u školu i zanima ih kakvu je školu pohađala njihova baka: „Moja je škola bila škola života.“

Majčinu mladost obilježio je japanski logor u Nizozemskoj Indiji. Nakon što ga je preživjela, morala je početi zarađivati za život. A onda je sreća mojega oca i za nju su počele godine majčinstva.

Premda nije imala priliku studirati, ovoj inteligentnoj ženi nitko nije mogao oduzeti želju za znanjem. U večernjim satima, kada bi u kući bogatoj djecom zavladao mir, odlazila je na tečajeve. Kasnije je pohađala i pučko sveučilište. Pretplatila se na ukoričeni časopis AO koji je na sažet i jasan način obrađivao aktualne teme, a kada bi ga pročitala, prosljedila bi ga djeci uz napomenu: „Važno je razvijati se.“ Iz istoga je razloga redovito odlazila u seosku knjižnicu te u knjižaru u gradu.

U *Golemu*, neobičnom romanu Gustava Meyrinka iz 1915. godine nailazimo na sljedeće zanimljivo zapažanje: „Kad dođe znanje, dođe i sjećanje. Znanje i sjećanje su jedno te isto.“

Znanje, znanje o vlastitome životu, doista se hrani sjećanjem. Sada vrlo dobro znam da je moja ljubav prema knjizi i svijetu knjiga neraskidivo povezana s mojim sjećanjem na strahopoštovanje koje sam kao dijete primjećivao kod majke kada bismo zajedno bili u knjižari. Premda takvih knjižara gotovo više i nema, nekoć su postojale i u njima je vladao nepomućeni mir. Vlasnik bi osobno bio ondje, a prodavači knjiga bili su načitani i strašću prožeti ljudi koji su posjetiteljima pomagali pri otkrivanju i kupnji svih tih knjiga čije postojanje potonji nisu ni slutili. Bio sam još premlad da bih mogao pojmiti kakva su sve književna i intelektualna bogatstva bila sabrana u tim lijepim drvenim ormarima za knjige. Međutim, iz majčinoga ponašanja i opaski shvatio sam da su knjige nešto vrlo posebno i dragocjeno jer u njima pronalazimo *znanje*.

U mojemu je sjećanju duboko ukorijenjeno i poimanje da je posjedovanje knjiga nemjerljivo vrednije od posjedovanja novca, da je u uljudenom društvu prava knjižara važnija od banke.

Isto tako nikada neću zaboraviti ni koliko je moja majka „školu“ i „studiranje“ smatrala posebnom povlasticom, na kojoj bi čovjek trebao biti „zahvalan“: „Smiješ ići u školu, *dobiješ* priliku za studiranje.“ Ona nije imala tu mogućnost pa se tim više trudila svojoj djeci omogućiti da uče i da se školuju kako bi razvili svoje talente.

No koliko god je svijet knjiga i obrazovanje poimala važnim, to ipak nije bila „škola života“ koju je ona završila. Bila je uvjerena da je upravo ta škola ne samo najteža, nego i najvažnija. Jer premda u njoj ne predaju sveučilišni profesori i ne možeš steći „erudiciju“, omogućuje ti da postaneš *mudar*. Jer, znanje koje ti nudi škola života ne može ti pružiti nijedna obrazovna ustanova: iskustvo, životno iskustvo. A bez životnoga iskustva nema ni životne mudrosti.

Moja je majka bila još mlada, premlada, kada je naučila što to znači biti zatočen i gladovati te koliko ljudi mogu biti okrutni. No istodobno je na neki način naučila i kako uvijek zadržati povjerenje i nikada se ne prepuštati fatalizmu ili pesimizmu. Na vlastitoj je koži iskusila da život nikada nije lišen tragičnih događaja i nedaća, ali isto tako i da je mrzovolja oblik razmaženog ponašanja te da valja uživati u ljepoti koju nam život pruža, pa makar to bilo i u najjednostavnijim oblicima: sunčan dan, stručak cvijeća, lijepa glazba, srdačan pozdrav, ugodno druženje koje nam se nudi. Iskusila je da su promjene dio života i da ih se ne trebamo bojati. Da uvijek valja iskoristiti prilike za razvijanje vlastitih talenata i da sloboda započinje sa samopouzdanjem. Svoju je djecu učila i da život nikada nije lagan te da nastojanje da ga učinimo lagodnim nije samo oblik lijenosti, nego ponajprije gluposti. Jer umijeće življenja nije u izbjegavanju teškoća, nego u njihovom savladavanju ustrajnošću i neodustajanjem. Život je naposljetku, unatoč svemu, velika pustolovina s bezbrojnim mogućnostima koje čovjek treba prigrliti i to poduzimajući, putujući svijetom, prihvaćajući rizike i znajući da je samopouzdanje jedino stvarno pouzdanje.

Sve što je moja majka naučila u školi života doseglo je vrhunac u jednoj jedinoj životnoj lekciji, a koju je željela prenijeti i svojoj djeci. Nikada nije pričala o njoj, ali ju je nama pokazivala cijelim svojim načinom života: sve što je živo je dar, voli život.

Zacijelo nije slučaj da moj vlastiti *pädagogische Provinz* (Goetheov neprevediv izraz u njegovom romanu *Naukovanje Wilhelma Meistera*) sačinjavaju uglavnom filozofi, pisci i umjetnici čiji je ideal znanje, slično

idealu moje majke. (Premda je ona bila sve samo ne intelektualka, nika-da se nije upuštala u filozofiju jer je to, govoreći bi, „preteško za mene“ i uvijek se vodila vlastitom intuicijom.)

I Sokrat je smatrao da je sam život kamen kušac svega znanja i nije puno držao do praznoglave erudicije Eutidema koji je doista mislio da je, budući da je pročitao sve knjige, pogodan za vođenje grada-države Atene. S neprikrivenom ironijom Sokrat ne može propustiti da ga ne upita: „Čak i ako si pročitao sve knjige, ali ne poznaješ sebe samoga, što onda znaš? Čak i ako raspolazeš svom erudicijom, ali ne poznaješ ljude, što onda zapravo možeš?“

Montaigne svoja opsežna promišljanja o sudbini ljudskog postojanja zaključuje detaljnom esejom o... iskustvu!

Nietzsche je već zarana u životu osjećao veliku skepsu prema akademskom životu. Dok je u Leipzigu studirao filologiju i po tko zna koji put bio suočen s duhovnom uskogrudnošću svijeta učenih ljudi, napisao je svojemu prijatelju Carlu von Gersdorffu: „Ukratko, dragi prijatelju, čovjek ne može dovoljno samostalno kročiti svojim putem. Istina rijetko stanuje ondje gdje joj je čovjek izgradio hram i posvetio svećenike.“

Kad je Vincentu van Goghu sestra priopćila da želi napisati knjigu i da upravo zbog toga želi studirati, on joj odgovara: „Ponajprije smatram vrlo zabrinjavajućim što misliš kako moraš studirati da bi mogla pisati. Ne, moja najdraža sestrice, nauči plesati ili se zaljubi u jednoga ili više javnobilježničkih službenika, časnika, a na koncu, ako to nije moguće, onda radije, puno radije, napravi nekoliko ludosti nego da upišeš studij nizozemskoga, koji ne služi gotovo ničemu osim da otupi čovjeka, a o tome, dakle, ne želim ni čuti.“

A Kavafisova pjesma „Itaka“ nije ništa drugo nego predivna evokacija života kao putovanja:

*Kad kreneš na put prema Itaci,
poželi da dug to bude put,
pun pustolovina, pun spoznaja.
[...]*

*Uvijek na umu imaj Itaku.
Stići tamo tvoja je sudbina.
Ali ne požuruj nikako putovanje.
Bolje je da mnogo godina traje;
i da kao starac pristaneš na otok,
bogat onime što si na putu stekao,
ne očekujući da Itaka bogatstva ti daje.*

Itaka ti je dala lijepo putovanje.

Bez nje ne bi krenuo na put.

Ništa ti više ona nema dati.

[...]

(Konstantin Kavafis: *Izabrane pjesme*, preveli Vesna Cvjetković Kurelec i Tonko Maroević, Durieux, Zagreb, 1998., str. 39. i 41.)

Za 65. izdanje *Nexusa* razgovarao sam s prijateljima koji su već prevalili dug životni put. Riječ je o izdavačima, glazbenicima, piscima, filozofima, znanstvenicima i jednom sindikalistu. Ljudima s intelektualnim, političkim ili umjetničkim žarom, katkada dobro obrazovanima, katkada samoukima, koji su svoje iznimne talente uspjeli razviti do te mjere da su njima stekli slavu. No za razliku od brojnih eseja koji su od 1991. objavljeni u šezdeset i četiri izdanja *Nexusa* i koji nude kulturno-filozofsko znanje, *Nexus 65* posvećen je onome što je moja majka nazivala „školom života“. Iz toga sam razloga zamolio stare prijatelje: pričaj mi o svojem životu! Čemu te život naučio?

U današnjem vremenu, kojim tako snažno dominiraju obožavanje mladosti i vječnoga ostajanja mladim, znanstveno znanje, informacije i tehnologija, neka ovih devetnaest životnih priča koje sam zabilježio budu oda starosti, životnome iskustvu, životnoj mudrosti i ljubavi prema životu.

JORDI SAVALL

Jordi Savall se godine 1991. proslavio preko noći zahvaljujući svojoj glazbi u filmu Sva jutra ovoga svijeta. Film je snimljen prema istoimenom romanu Pascala Quignarda, u kojem je riječ o skladatelju i gambistu Gospodinu de Sainte-Colombeu, koji se nakon prerane smrti voljene supruge povlači od svijeta i potpuno posvećuje glazbi te i svoje dvije mlade kćeri uči svirati violu da gamba. Njoj u spomen sklada Grobnicu žalosti i svaki put kad usamljen u kolibi pored kuće zasniva tu glazbu, pred njim se pojavljuje preminula supruga. I premda je ne može dotaknuti, ona je tu i čak može govoriti.

Marin Marais je mlad i ambiciozan glazbenik koji bi želio postati njegovim učenikom. No Gospodin de Sainte-Colombe ga odbija zbog sumnje da je glazba mladiću samo sredstvo da se sviđi svijetu i tako postane slavan, i da ne shvaća da je „glazba tu naprosto da bi govorila o onome o čemu riječi ne mogu govoriti“. Godinama poslije, kada je Marin Marais, kako sam za sebe kaže, „čovjek koji se kloni palača i traži glazbu“, Gospodin de Sainte-Colombe donosi odluku da glazbu koju je skladao, a kojom svoju umrlu ljubav može dozvati u život, ne ponese sa sobom u grob, nego da je preda Marinu Maraisu.

Za golem uspjeh filma u velikoj je mjeri zaslužna emotivna snaga Savallove izvedbe, koji se u mnogočemu mogao poistovjetiti sa životnim stavovima Gospodina de Sainte-Colombea. Jordi Savall, rođen 1941. u okolici Barcelone, također je netko tko svojim nenadmašnim glazbenim darom nastoji humanizirati nehumani svijet jer poput Dostojevskog vjeruje da ljepota može spasiti svijet. Europski humanist, to je Jordi Savall. Vjerojatno jedan od posljednjih, a nedvojbeno jedan od rijetkih.

Savall je jednom davno pročitao tekst u knjizi Eliasa Canettija Provincija ljudi. Zapisi 1942. – 1972. koji će poslije preuzeti za svoj životni moto:

Sama je glazba već najbolja utjeha, jer ne stvara nove riječi. Čak i kada počiva na riječima, prevladava njezina vlastita magija i gasi se opasnost riječi. No najčišća je kada svira sama za sebe. Čovjek joj bezuvjetno vjeruje, jer njezino obećanje pripada u osjećaje. Njezin je soršetak slobodniji od svega drugoga što se na svijetu čini mogućim, i u toj slobodi je izbačljeno. Što Zemlja postaje gušće naseljenom, a

ustroj prošlosti mehaničkiji, to glazba mora postati neizostavnijom. Dolazi vrijeme u kojem će čovjek još samo zahvaljujući njoj uspijevati izbjeći gusto tkanu mrežu funkcija, a njezino časno održavanje kao moćnoga i na utjecaje otpornoga spremišta slobode valja smatrati najvažnijim zadatkom budućega duhovnog života. Glazba je istinski živa povijest čovječanstva, od koje inače posjedujemo još samo mrtve dijelove. Čovjek ne treba crpiti iz nje, jer ona je uvijek prisutna u nama, dovoljno je samo slušati, jer inače čovjek uzalud uči.

Savall je prigrlio ovu misao da je glazba istinski živa povijest čovječanstva te je zajedno sa suprugom Montserrat Figueras, preminulom 2011. godine, osnovao tri ansambla i vlastitu glazbenu izdavačku kuću (Alia Vox) kako bi predstavio i prenio golemo bogatstvo još uvijek nepoznatih glazbenih dobara mediteranske civilizacije (židovske, arapske, europske). No nisu se ograničili isključivo na glazbu. Izdali su i prekrasne CD-knjige o Erazmu i njegovom humanizmu, o Kolumbu i izgubljenim judaističkim, kršćanskim i islamskim kulturama, o miru i o dinastiji Borgia. Povrh toga, njegov se cjelokupan glazbeni opus, od renesansne glazbe do Haydna i Mozarta, sastoji od snimaka popraćenih knjižicama s potankim objašnjenjima te ogleđima, između ostalih i onima Joséa Saramaga. Sve to kako bi slušatelji glazbu mogli smjestiti u vremenski okvir i kako bi upoznali njezin širi kulturni kontekst (nexus). No ideal znanja nije jedini kojemu Savall stremlji. Srž njegova humanizma je otpor prema svakom obliku fanatizma i nacionalizma.

Sreo sam ga tek dvadeset i dvoje godine nakon što sam ga prvi puta čuo kako svira. Ispalo je da nam obojici najbolje odgovara da se nađemo u samostanu Poblet, nedaleko od Barcelone. Te je večeri ondje trebao održati prvi u nizu koncerata. Moji španjolski izdavači, Montse Ingla i Toni Munné, koji su i organizirali moj susret sa Savallom, odvezli su me do tog čuvenog cistercitskog samostana s početka dvanaestog stoljeća. Na putu prema samostanu prošli smo kraj planine Montserrat na kojoj se, prema legendi, nalazi gral s posljednje večere. Uranili smo te nam je prior ponudio da nas povede u razgledavanje. Prilično je mlad, po mojoj procjeni nema četrdeset godina, i pitam ga kako je dospio u ovaj samostan. Odgovor je zanimljiv, kaže mi da je prvo diplomirao kvantnu mehaniku i tek onda je odlučio posvetiti život Bogu. Začudo ga pitam kako je to dvoje povezano. Pruža mi iznenađujuće objašnjenje kako je oboje utemeljeno na načelu nesigurnosti. Uto začujem neobičan, no stvaran zvuk u stoljećima starim samostanskim zidinama. U vrtu, okruženom arkadama, samostan krase golema fontana koja, prema priorovim riječima, simbolizira vodu koja vječito daruje život. Na to pomislim kako zapravo i priliči da u ovome okružju razgovaram s Jordijem Savallom. Jer nekoć su samostani, kao i sveučilišta, bili duhovni stupovi europske uljudbe, a ono što Savall želi prenijeti svojom glazbom nije puno drukčije od onoga što simbolizira fontana u samostanskom vrtu.

Moj otac mi je uvijek pružao veliku potporu. Znao je da mi je glazba strast. Njegov je život bio vrlo težak. Bio je republikanac koji se kao vojnik borio protiv Franca, kada je i teško ranjen. Oporavljao se u bolnici u Barceloni gdje je upoznao moju majku. Nakon rata je i ostao ondje jer bi ga u vlastitome kraju, Valenciji, proganjali poput štakora. Bio je to život u siromaštvu jer nismo imali ništa i živjeli smo vrlo skromno. Otac je počeo obnavljati madrace i vikendom bih mu i ja u tome pomagao. Ušli bismo u kuću, uzeli stare madrace, otvorili ih i ispunili svježom piljevinom. Tako je otac ipak imao posao. Čovjek koji je u bolnici ležao do njega bio je satnik u Francovoj vojsci, no unatoč tome postali su dobri prijatelji. Taj je čovjek bio sudac, a kako je moj otac nekoć studirao pravo, ponudio mu je posao svojega tajnika. No, od plaće koju je zarađivao jedva se moglo živjeti.

Ako sam išta naučio od oca, onda je to da uvijek moraš ostati vjeran vlastitim idealima i da ništa nije važnije od dobrog kontakta među ljudima. Uvijek je bio spreman pomoći drugima kojima je bilo teško, bio je doista vrlo human čovjek. Sjećam se kako je uvijek nešto radio u svojem malome gradskom vrtu u predgrađu i da su mu brojni beskućnici pritom pomagali. Rano ujutro, prije nego što bih ja otišao u školu, on bi već radio ondje, a kada bi se s hrpom povrća vraćao kući i sam bi izgledao kao beskućnik. Još uvijek se sjećam kako bih putem u školu prešao na drugu stranu ulice jer nisam htio da me povezuju s takvim klošarom. Takvo ga je moje ponašanje iskreno čudilo jer je on sam bio slobodan od konvencija, slobodan od svega, uvijek vjeran svojim zamislima i sebi samome takvome kakav jest. To je vrlo važna lekcija koju sam naučio od svojega oca.

Iako je moj otac bio agnostik, poslao me u katoličku školu jer je bila najbolja. U drugim je školama bilo previše Francovih pristaša. Prvog školskog dana, bilo je to 1947., otkrio sam da se u devet sati ujutro služi misa, s malim vokalnim ansamblom. Ta me glazba duboko ganula. Istoga mi je dana bilo jasno da su misa u crkvi i školski odmor predstavljali dva najbolja trenutka u mojem školskome danu. Drugog sam dana pristupio dirigentu zбора i rekao mu: „I ja želim pjevati.“ Morao sam mu pokazati kako pjevam i tako sam dospio u zbor. To je u velikoj mjeri obilježilo moju mladost.

S dvanaest godina sam se teško razbolio, dobio sam tifus. Tri mjeseca sam lebdio između života i smrti jer nitko nije znao što mi je zapravo. Kada su konačno shvatili, bilo je već prilično kasno jer sam mjesec dana imao vrućicu i nisam jeo. Nakon toga sam se dva mjeseca morao